

Ameriikan malliin

Anne Hosio-Paloposki

Karl-Erik Michelsen: *Työ, tuottavuus, tehokkuus. Rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa.* Suomen Tekniikan Historia no 7. Tekniikan Historian Seura ja Teknillistieteelliset akatemit FACTE 2001

Parastaa, ratioida, rationoida, järkeistää – mikä parhaiten sopisi vastineeksi sanalle rationalisoida? Vaikka ”parastaa” voittikin vuonna 1943 järjestetyn suomennoskilpailun, osoittaa Kalle Michelsenin kirjan nimikin kuinka ehdotukselle kävi. Se mitä rationalisoinnilla tarkoitetaan, selviää kirjan esipuheessa. Kyse on työn järjestämisestä ja tekemisestä järkevimmällä tavalla niin, että työskentely on sekä helpompaa, nopeampaa että taloudellisempaa. Teknologiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden näkökulmasta kyse on työnjaosta, työn suorittamisesta ja organisoinnista.

Puhuttiinpa sitten rationalisoinnista tai parastamisesta, on kysyttävä miksi historiantutkija tarttuu tämänkaltaiseen aiheeseen, kun aiheen valinta selvästikin poikkeaa suomalaisen historiankirjoituksen valtavirrasta. Michelsen tarkastelee rationalisointia noin sadan vuoden verran eli 1900-luvun alusta loppuun. Tämän ajanjakson poliittisista ja taloudellisista vaiheista jokaisella täysi-ikäisellä suomalaisella on jo kouluhistorian perusteella jonkinlainen kokonaiskuva. Rationalisointia ei kouluhistoria kuitenkaan tuntenut lainkaan omana kouluaikanani, eikä taida tuntea vielääkään.

Rationalisointi on, kuten Michelsen toteaa, elimellinen osa teollisuutta, josta sen periaatteet siirtyivät hallinnon ja kaupan alueille, sekä muihin yhteiskunnan instituutioihin. Rationalisointi on osa tayloristista ja fordistista järjestelmää, mikä tekee sen historiasta kiinnostavan muillekin kuin insinööreille ja talousmiehille. Juuri taylorismi ja fordismi ovat vaikuttaneet modernin yhteiskunnan muotoutumiseen niin sosiaalisesti, kulttuurisesti, taloudellisesti kuin poliittisesti. Rationalisoinnin historian tutkimus on siten teknologian historiaa, jossa pyritään selvittämään teknologian roolia yhteiskunnan muutoksessa.

Michelsen tähdentää, että vaikka rationalisoinnin vaikutuksia voidaankin tutkia taloudellisesta näkökulmasta, itse rationalisoinnin ja sen käytännön toteutuksen tutkimiseen tarvitaan yhteiskuntatieteellisiä ja humanistisia tutkimusmenetelmiä. Jokamiehen ja -naisen mielikuva rationalisoidusta tehokkuudesta ja tuottavuudesta rakentuu pitkälti juuri taloudellisen tutkimuksen tuomille mielikuville nousevista ja laskevista käyristä taulukoissa ja numeroista indeksiluetteloissa. Rationalisointi on kuitenkin vaikuttanut paitsi taloudellisiin tekijöihin, myös monella muulla hyvin arkipäiväisellä tavalla ihmisten jokapäiväiseen elämään.

Rationalisointi ei siis olekaan ihan huono historiantutkimuksen kohde. Mutta jos aiheenvalinta poikkeaaakin historiantutkimuksen valtavirrasta, miten on tutkimusotteen laita? Johdannossa Michelsen esittelee lyhyesti kaksi tutkimuksellista lähtökohtaansa – teknologian siirron ja diffuusion mallin sekä toimijaverkkoteorian. Mallien lyhyt esittely antaa lukijalle osviittaa tutkimuksen lähtökohdista, mutta ei välineitä arvioida mallien käyttöä tai toteutumista varsinaisessa kertomuksessa, ellei niitä entuudestaan tunne. Jos taas lukijalla on käsitystä näistä teknologiantutkimuksen malleista, on tarinaa lukiessa kiinnostavaa pohtia, näkyvätkö mallit varsinaisessa tarinassa ja miltä näyttäisi rationalisoinnin historia, jossa malleja ei ole käytetty. Voisiko sellaista kirjoittaakaan?

Jähmeiden talonpoikien Suomi

Kirja jakautuu johdanto-luvun lisäksi kuuteen, toisiaan kronologisesti seuraavaan lukuun. Michelsen seuraa kirjassaan rationalisointiaatteen tuloa ja leviämistä suomalaiseen elinkeinoelämään, liittää sen fordistisen yhteiskunnan vakiintumiseen ja fordismen kriisistä seuranneisiin postfordistisiin vaatimuksiin. Näin rationalisointiaate ja -käytäntö nivoutuvat laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen ja kehykseen. Päälimmäiseksi mielikuvaksi rationalisoinnista suomalaisessa yhteiskunnassa jää, että sen tulo kesti pitkään, juurtuminen oli vaivalloista ja muuttaminen vielä vaikeampaa. Tiedon puutteesta hitaus ei ollut kiinni, sillä omanlaisessa tieto- ja viestintäyhteiskunnassa elettiin sata vuotta sittenkin. Ennenkuin Frederick Winslow Taylor vuonna 1911 julkaisi pääteoksensa *The Principles of Scientific Management*, oli Suomeen jo ehtinyt kantautua tietoja Taylorin kehittämästä työn tehokkuuden ja tuottavuuden kohottamisen menetelmästä. Niinpä Taylorin opit olivat suomalaisten insinöörien ja yritysjohtajien saavutettavissa heti 1900-luvun alussa. Taylorismin Suomeen juurtumisen hitaus johtui osittain rationalisointia kohtaan tunnetusta epäluulosta. Taylorin järjestelmä yhdisti koneen ja ihmisen, jotka Henry Ford lopullisesti satoi toisiinsa. Tämä liitos merkitsi vaatimuksia työntekijälle, sillä uuden rationaalisen ihmisen oli kohottava modernin teknologian tasolle. Michelsenin siteraaman Harvey N. Davisin mukaan ihmiset piti opettaa hyväksymään liukuhihnatyön luonne. Massatuotantojärjestelmä vaati siten myös massojen kouluttamista, sillä ihmisen oli opittava

käyttäytymään oikealla tavalla massatuotantojärjestelmän hallitsemassa maailmassa. Ihmisen psyykkisiä ominaisuuksia kartoittamalla hänet voitiin sijoittaa juuri oikeanlaiseen tehtävään työorganisaatiossa. Näillä näkemyksillä on mielenkiintoinen yhteys 1920-luvulle sijoittuvaan suomalaisen kasvatustieteen paradigmanmuutokseen, jonka tuloksena kasvatuspsykologisiin ilmiöihin kohdistettiin eräänlaista mittausmaniaa. Edes ihmisen kasvattaminen ei ole jäänyt rationalisointikehityksen ulkopuolelle! Michelsenin mukaan rationalisointiaatteen hitaalle omaksumiselle oli myös muita syitä kuin sitä kohtaan tunnettu epäluulo. Pienillä ja köyhillä konepajoilla ei ollut tarvetta sen kummempaan kuin varojakaan koneiden ja laitteiden hankintaan. Rakennusteollisuuden ja liike-elämän jäykät rakenteet taas eivät taipuneet uusiin järjestelyihin. Vasta toinen maailmansota ja sotakorvausten maksaminen pakotti rationalisointiin ja massatuotantoon. Rationalisoinnista tuli koko kansan projekti. Suomesta ei kuitenkaan tullut ”pienää Ameriikkaa”, sillä rationalisoinnin oppeja sovellettiin omiin kansallisiin ja kulttuurisiin perinteisiin sopiviksi. Suomessa päädyttiin 1960-luvun lopulla valtion ohjaukseen fordismiin, jossa valtio huolehti talous- ja finanssipolitiikan tasapainosta mm. toimimalla välittäjänä ja takaajana työmarkkinoilla. Tämä yhteiskuntapolitiikan konsensus loikin vakaat puitteet rationalisointikehitykselle. Vakaat puitteet olivat samalla niin jähmeät, että suomalaisesta fordismista pidettiin kiinni 1990-luvun lamaan saakka.

Muuttuva rationalisointiaate

Postfordismin nimellä kulkevaa keskustelua on käyty lähinnä sosiologien piirissä, ja keskustelun luonne on ollut varsin teoreettinen. Esillä ovat olleet fordismin kriisi ja sen muuttuneet periaatteet sekä siirtyminen kohti postfordistista yhteiskuntaa ja sen vaatimuksia. Huomiota on kiinnitetty sääntelytalouden purkautumiseen, markkinoiden pirstoutumiseen ja talouden globaaliin integroitumiseen. Tässä kehityksessä kansallisvaltioiden rooli ja rajat ovat muuttuneet. Teknologista kehitystä on pidetty muutosten pääasiallisena aiheuttajana ja ylläpitäjänä, ja postfordistisen siirtymän taustalla on nähty ennen kaikkea mikroelektronikkaan perustuva teknologinen kehitys.

Muutokset ovat aiheuttaneet uusia vaatimuksia organisaatioille, osaamiselle ja johtamiselle. Fordistiset periaatteet – moniportaisuus, keskittäminen, valtiojohtaisuus, massatuotanto ja massakulutus – ovat korvautuneet uusilla iskusanoilla, kuten matalat hierarkiat, verkottuminen, yksityistäminen, erikoistuminen, valinta ja yksilöllisyys. Perinteinen ja alkuperäinen rationalisointi on muuttunut kehittämiseksi, oppimiseksi ja yhteistyöksi.

Michelsenin mukaan Suomea 1990-luvun alkupuolella kohdannut lama johtui fordististen toimintaperiaatteiden soveltumattomuudesta uuteen kansainväliseen tilanteeseen. Suomalaiset yritykset tukivat Kekkonen aloittamaa valtiojohtoista kansallista teollistamisprojektia ja hyvinvointivaltion rakentamista samaan aikaan kun muissa länsimaissa pyrittiin tehostamaan kansainvälistä kilpailukykyä postfordististen periaattein. Michelsenin arvion mukaan Suomessa siirryttiin vasta laman jälkeen kilpailuun ja markkinatalouteen perustuvaan politiikkaan – postfordismiin vuosikymmeniä muiden länsimaiden jälkeen.

Empiriasta postfordismiin

”Työ, tuottavuus, tehokkuus. Rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa” on sekä ajankohtainen että mielenkiintoinen teos, sillä rationalisoinnin uusien muotojen – kehittämisen, oppimisen ja yhteistyön – kanssa toimimme jokainen päivittäin. Kirjan nimi on valitettavan tylsä, eikä lukemiseen houkutteleva. Michelsenin teksti on sujuvaa, ja lukeminen kävi vaivattomasti. Yllättävästi kuitenkin tekstin soljuvuus asiasta ja tilanteesta toiseen pysähdytti miettimään miten juuri tähän asiaan ja tilanteeseen päädyttiin, ja kysymyksen selvittämiseksi oli kahlattava taaksepäin jo luettuja sivuja. Päälukujen jaottelu muuttamiin alaotsikoihin olisi ollut ystävällistä lukijaa kohtaan. Harmillista kyllä, muuten mielenkiintoinen ja asiallinen teos kärsii lukuisista kirjoitusvirheistä.

Suomalaisen rationalisoinnin historiaa selatessa voi hiljakseen pohtia, kuinka fordistinen tai postfordistinen suomalainen yhteiskunta todellisuudessa on. Michelsenin kirjan erityisenä ansiona on, että hän asettaa suomalaisen rationalisointikehityksen postfordismin kehikkoon. Juuri tällä tavalla postfordismikeskustelussa käytetyille teoreettisille käsitteille luodaan empiiristä vertailupohjaa. Ymmärtääkseni Michelsenin tarkoituksena ei ole näiden teoreettisten käsitteiden tai mallien testaaminen, vaan pyrkimys tarkastella laajempaa ilmiötä empiirisen aineiston kautta. Tätä pidänkin yhtenä historian tutkijan tärkeimmistä tavoitteista.

Kirjoittaja on kasvatustieteiden maisteri ja tekee väitöskirjaa koulukasvatuksen muutoksista teknologisessa yhteiskunnassa.